
Hoe integreer je seksuele diversiteit
in lessen & leermiddelen?

Gewoon DOEN

*Een handreiking voor leraren en uitgevers
over de integratie van seksuele diversiteit
in leermiddelen en in pedagogisch handelen*

Peter Dankmeijer, EduDivers
Jeroen Bron, Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO

Inhoud

1.	Waarom deze handreiking gebruiken?	2
2.	Bepaal eerst de doelen	4
3.	Wat kunnen leraren DOEN?	10
4.	Wat kunnen educatieve uitgevers DOEN?	22
5.	Wat tippen leraren en uitgevers elkaar?	34
6.	Wat anderen kunnen DOEN om leraren en uitgevers te steunen	36

Bijlagen

1:	De leermiddelenscan	38
2:	Vragen van leerlingen	40
3:	Meningen van besturen	44
4:	Meningen van ouders	45

1. Waarom deze handreiking gebruiken?

Deze handreiking bevat tips voor leraren en uitgevers om seksuele diversiteit in lessen en leermiddelen te integreren. Uit interviews met scholen blijkt dat lang niet altijd onderwijs wordt gegeven over seksualiteit en seksuele diversiteit, terwijl dat wel in de kerndoelen staat. Sommige leraren ervaren vaardigheden te missen, ze zijn bang voor kwetsende opmerkingen van leerlingen of voor religieuze bezwaren van ouders en leerlingen. Deze handreiking laat zien dat het wel degelijk mogelijk is zulke valkuilen te omzeilen. Het is uiteindelijk een kwestie van DOEN.

Het staat in de kerndoelen

Sinds december 2012 is het primair onderwijs en voortgezet onderwijs verplicht om aandacht te besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen heeft daarvoor de kerndoelen 38 PO en 43 VO veranderd. De wijziging is breed geformuleerd: leerlingen moeten leren om 'respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit'.

Veel scholen doen er weinig of niets aan

Tussen de 35 en 52 procent van de leraren besteedt in de lessen aandacht aan homoseksualiteit. In reguliere leermiddelen is nauwelijks of geen aandacht voor biseksualiteit, transseksualiteit of interseksualiteit.¹ Uit onderzoek blijkt ook dat veel leraren seksuele diversiteit een lastig onderwerp vinden, vooral vanwege de soms heftige reacties van leerlingen en omdat men onzeker is of de schoolleiding en ouders voorlichting over homoseksualiteit zullen steunen.² Zeven procent van de leraren vraagt homo/lesbische vrijwilligers of de GGD om de voorlichting te geven.³

¹ Bron, Lodeweges & Volkering 2014

² Van Wonderen, 2004; Bongardt, Van Mouthaan & Bos, 2009; Redde et al, 2009

³ Timmermans, 2009

Kerndoel 38, primair onderwijs

Sinds december 2012 is het primair onderwijs en voortgezet onderwijs verplicht om aandacht te besteden aan seksualiteit en seksuele diversiteit. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen heeft daarvoor de kerndoelen 38 PO en 43 VO veranderd. De wijziging is breed geformuleerd: leerlingen moeten leren om 'respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit'.

Over deze handreiking

Deze handreiking is gebaseerd op een scan van representatieve leermiddelen. Zij is ontwikkeld door Stichting EduDivers, in samenwerking met het Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO, in opdracht van de VO-raad en de PO-Raad (verenigingen van school-besturen in het voortgezet en primair onderwijs). Daarnaast is deze handreiking gebaseerd op een lesmaterialenwedstrijd, georganiseerd door de Onderwijsalliantie voor Seksuele Diversiteit. Er zijn interviews en dialooggesprekken georganiseerd met belangenbehartigers, educatieve uitgevers, besturenorganisaties, ouders, leraren, lerarenopleidingen en met leerlingen zelf.

---

2. Bepaal eerst de doelen

In dit hoofdstuk staat hoe scholen en uitgevers duidelijke doelen kunnen stellen en uitwerken in effectieve lessen over seksuele diversiteit. Uit onderzoek blijkt dat met goed doordachte leermiddelen meer impact mogelijk is dan via vrijblijvende uitwisseling van meningen in de klas.

Kun je leren om tolerant te zijn?

Uitgevers hebben vragen over wat leerlingen minimaal moeten en optioneel kunnen leren over seksualiteit en seksuele diversiteit. Kan men zich in leermiddelen beperken tot basisinformatie, of (en hoe) moeten leermiddelen een positieve houding stimuleren of zelfs respectvol gedag oefenen naar homoseksuelen, biseksuelen en transgenders? De onduidelijkheid daarover is de belangrijkste reden dat de lesprogramma's over seksuele diversiteit vaak weinig meetbaar effect hebben. Natuurlijk baseren uitgevers zich op de kerndoelen. Ze gebruiken ook uitwerkingen van het Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO. Maar in de praktijk beperken leermiddelen zich toch vaak tot oefeningen waarin leerlingen gevraagd wordt te 'reflecteren' op diversiteit.

Deze vrijblijvende reflectie zien we ook terug bij leraren. De meer enthousiaste en vaardige leraren vinden het 'meedoen van de leerlingen' belangrijk. Ze betwijfelen of ze echt invloed kunnen hebben op intolerantie rond seksuele diversiteit. Als leerlingen bij hun negatieve mening over homoseksualiteit (of over andere controverse thema's) blijven, weten ze vaak niet hoe ze daarmee kunnen omgaan. Een leraar: 'Je kunt ze alleen uitdagen, maar niet dwingen om tolerant te zijn.'

Welke doelen wilt u bereiken?

Bij lesmethoden kunt u onderscheid maken tussen vier typen doelen: kennis, houding, vaardigheden en gedrag. Uit evaluatieonderzoek naar de effectiviteit van methoden blijkt:

- Hoe vager de doelen, hoe minder effect men bereikt. Doelen als 'acceptatie', 'bespreekbaarheid' of 'zichtbaarheid' van seksuele diversiteit zijn te vaag om te kunnen meten. Als u ze probeert uit te werken naar concrete houdingen of gedrag, stuit u op meningsverschillen over wie wat precies wil of juist niet wil. Daardoor worden ze niet eenduidig toegepast.
- Kennis is soms een voorwaarde voor effectief gedrag, maar alleen als die kennis echt nodig is om een nieuwe houding of gedrag te verwerven. Zo is kennis nodig dat homoseksualiteit niet door verleiding ontstaat en dat in Nederland homodiscriminatie en homopensten verboden zijn. Maar gedetailleerde kennis over de leefwijzen van homo's, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders is daar waarschijnlijk niet voor nodig.
- Houdingsdoelen zijn een voorwaarde voor het bereiken van doelen op vaardigheids- en gedragsniveau. Als leerlingen niet tolerant willen worden, kan men ze ook geen tolerantievaardigheden aanleren.
- Vaardigheden leer je niet alleen door erover te vertellen of erover te praten maar vooral door ze te oefenen. Eenmalig oefenen heeft weinig zin. De impact wordt pas groot als de oefening herhaald wordt en dat het liefst in de praktijk.
- Als u geen expliciete gedragsdoelen stelt, is er een kans dat er geen 'transfer' plaatsvindt.

De gevoeligheid van houdingsdoelen

In het onderwijs ligt de nadruk meestal op doelen rond kennis en vaardigheden. Houdings- en gedragsdoelen ontbreken opvallend vaak. Soms worden houdingsdoelen enigszins versluierend geformuleerd in termen van 'weten dat er verschillen zijn' (kennis) en 'kunnen reflecteren op' (vaardigheid). Het stellen van houdingsdoelen (bijvoorbeeld 'de leerling wil tolerant zijn' of 'de leerling is nieuwsgierig naar verschillen') ligt gevoelig in Nederland. Leraren weten vaak niet waar de vrijheid van meningsuiting ophoudt en voelen zich geïntimideerd en machteloos als leerlingen beweren dat dit 'gewoon mijn mening en gevoel is'. Het komt dan over alsof beïnvloeding van de houding van leerlingen een vorm van niet-respectvolle indoctrinatie is. In de praktijk nemen zulke leerlingen juist zelf een niet-respectvolle positie in door via hun negatieve uitspraken een bedreigende en negatieve sfeer te creëren. Dit kunt u niet goed aanpakken als u er niet voor kiest om expliciete houdingsdoelen te stellen.

De overheid schrijft weinig houdingsdoelen voor. Wel bevat het toezichtskader voor burgerschap van de Onderwijsinspectie basiswaarden zoals gelijkwaardigheid, begrip voor anderen, verdraagzaamheid en het afwijzen van onverdraagzaamheid en discriminatie. Anders dan de overheid, kunnen scholen en leraren zeker houdingsdoelen stellen, dit is juist de essentie van de onderwijsvrijheid.

Wat voor grondhouding?

Voor effectieve voorlichting over burgerschap en seksuele diversiteit is het nodig dat leraren en uitgevers beseffen dat er voor democratisch samenleven en respectvol met elkaar omgaan een positieve en tolerante grondhouding nodig is. Als niet duidelijk is welke positieve grondhouding u precies van leerlingen verlangt, kunt u ook niet verwachten dat voorlichting over seksuele diversiteit effect heeft. Dat geldt evenzeer voor anti-pestprogramma's en voor een leerlijn rond burgerschap. Voor de uiteindelijke impact van lesprogramma's zijn ook doelen op gedrag nodig.

Elf doelen voor leerlingen

In overleg met het onderwijsveld hebben het Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO en EduDivers elf mogelijke doelen op het gebied van kennis, houding en vaardigheden rond seksuele diversiteit opgesteld.

Kennisdoelen

1. Leerlingen weten dat er lesbische, homoseksuele, heteroseksuele, biseksuele, transgender en interseksuele mensen zijn.
2. Leerlingen kennen beïnvloeding door cultuur, religie, levensbeschouwing, peer group en beelden uit de media.
3. Leerlingen kennen hun seksuele rechten.
4. Leerlingen weten wat de vrijheid van meningsuiting is en de beperking daarvan.
5. Leerlingen weten wat er in de Algemene wet gelijke behandeling staat.
6. Leerlingen kennen instanties die hulp bieden.

Houdingsdoelen

7. Leerlingen willen samen met medeleerlingen en leraren opkomen voor een sociaal veilig klimaat waarin iedereen vrijuit over zijn seksuele gevoelens en geaardheid kan communiceren.

Vaardigheidsdoelen

8. Leerlingen kunnen informatie zoeken over seksualiteit en seksuele diversiteit en die informatie ordenen en beoordelen op waarde.
9. Leerlingen kunnen eigen gevoelens en meningen over seksualiteit, seksuele geaardheid en seksuele diversiteit communiceren.
10. Leerlingen kunnen zich in contacten en gesprekken verplaatsen in seksuele gevoelens en gedragingen van anderen, vanuit een positief beeld van de eigen seksuele identiteit en het respecteren van die van de ander.
11. Leerlingen kunnen in de eigen omgeving vormen van discriminatie en uitsluiting op grond van seksuele geaardheid herkennen en afwijzen. Ze kunnen stereotyperingen ten aanzien van gender, seksualiteit en seksuele voorkeur herkennen en weerleggen.

Vertaling van doelen naar werkvormen

Lesprogramma's worden effectief als concrete doelen worden vertaald naar werkvormen.

Kennis verwerven

Draagt u kennis over door informatieve teksten aan te bieden of door het te vertellen? Onderzoek wijst uit dat dit niet erg effectief is. Het merendeel van de kennis gaat verloren omdat leerlingen teveel tegelijkertijd moeten onthouden of omdat ze er niet voor openstaan. Het is effectiever om leerlingen de kennis via opdrachten te laten verbinden met hun eigen mening en ervaringen. Het meest effectief is het als leerlingen zelf leervragen formuleren, samen op zoek gaan naar relevante kennis en deze met elkaar delen en interpreteren. Zo'n leervraag zou kunnen zijn: 'waarom vinden mensen seksuele diversiteit soms moeilijk?' of 'hoe staan diverse culturen tegenover seksualiteit?'.

Positieve houding ontwikkelen

Onderwijskundigen als Bloom en Krahtwohl hebben nagedacht hoe men in een onderwijscontext planmatig kan werken aan het ontwikkelen van een positieve houding. Zij stellen vijf stappen voor:

1. **Aandacht:** de leerling moet eerst aandacht krijgen voor het onderwerp. Dat kunt u doen door het aanbieden van ‘teasers’. De ‘teaser’ moet leerlingen uitdagen om aandacht aan het thema te geven. Vaak gebruiken leraren hiervoor films, maar u kunt bijvoorbeeld ook leerlingen een stuk papier laten kreukelen en proberen weer glad te maken (conclusie: als je door pesten ‘gekreukeld’ wordt, kan je dat niet makkelijk weer rechtzetten).
2. **Interesse:** de leerling beweegt zich van passieve aandacht naar actieve nieuwsgierigheid. Dat lukt door een thema te laten aansluiten bij de belangstelling van de leerlingen. Zo kunt u bij leerlingen met weerzin of desinteresse rond seksuele diversiteit de aandacht voor dit thema verbinden met thema’s als vriendschap, relatievorming, seksualiteit, pesten, discriminatie of eigen keuzes maken in een omgeving die andere verwachtingen heeft.
3. **Waardering:** de nieuwsgierige leerling gaat bij zichzelf onderzoeken wat zijn of haar gevoelens en houding zijn. Ze kunnen tot de conclusie komen dat negatieve gevoelens gebaseerd zijn op angst, foute informatie of druk van de omgeving. Vervolgens kunnen ze concluderen dat ze positiever ten opzicht van seksuele diversiteit zouden kunnen staan. Zo’n herwaardering van houding lukt het beste via een veilige uitwisseling van gevoelens en meningen waarbij jongeren elkaar uitdagen en helpen om hun houding te onderzoeken. Dit kan afgesloten worden met positieve voornemens.
4. **Reorganisatie:** positieve voornemens worden snel vergeten als de nieuwe houding niet aansluit bij de bestaande waarden en normen van een leerling. Zo kan iemand die moeite heeft met elke vorm van afwijkend gedrag zich wel voornemen ‘homo’s te willen accepteren’, maar als ze een homo tegenkomen die gedrag vertoont wat afwijkt van hun verwachting, zullen ze snel vervallen in een negatieve attitude. Het is daarom nodig dat ook het hele waarden- en normenpatroon mee verandert. In de praktijk kunt u dat doen door leerlingen vergelijkingen te laten maken van hoe je in diverse situaties met vergelijkbare thema’s omgaat. De specifieke houding over seksuele diversiteit wordt dan ingebed in een bredere discussie over meer generieke thema’s zoals tolerantie, respect, openheid en samenwerken.

5. **Karakterisering:** dit hele heroverwegingsproces van houdingen moet ertoe leiden dat leerlingen zonder er steeds bij na te denken een positieve grondhouding aannemen rond seksuele diversiteit en breder rond diversiteit en seksualiteit. Dit is in de praktijk altijd een kwestie van voortdurende pedagogische begeleiding en ‘transfer’ van houding en vaardigheden in het dagelijks gedrag op school en in stages.

Vaardigheden leren

Leerlingen hebben vaak een gebrek aan praktische vaardigheden om een tolerante en open houding in de praktijk te brengen. Belangrijke basisvaardigheden zijn bijvoorbeeld dat men moet kunnen luisteren, een eigen oordeel kunnen uitstellen, open vragen kunnen stellen, zichzelf kunnen inleven in de situatie van een ander en kunnen samenwerken.

Deze vaardigheden kunt u verwerken in inlevingsoefeningen, rollenspelen, luisteropdrachten, interviews en samenwerkingsopdrachten. Omdat leerlingen vaardigheden niet goed leren door ze eenmalig uit te proberen, is herhaling nodig: via een doorlopende leerlijn en via omgangsvormenbeleid op school. Zo zijn anti-pestprogramma’s vooral effectief als bijbehorend positief gedrag voortdurend voorgedaan, herhaald en beloond wordt.

Gedrag leren

Het proces van het toepassen van vaardigheden in dagelijks gedrag noemt men ‘transfer’ van datgene wat de leerling leert. Gedragdoelen volgen logischerwijs uit de vaardigheidsdoelen.

3. Wat kunnen leraren DOEN?

Wat voor leraar bent u?

Een van de leuke aspecten van het beroep van leraar is dat u redelijk autonoom bent in de manier waarop u de lessen kunt geven. Het valt op dat naarmate u meer ervaren bent, u doorgaans een persoonlijke aanpak en stijl ontwikkelt. Voor het lesgeven over seksuele diversiteit heeft dit als voordeel dat u als meer ervaren leraar kunt variëren op controversiële thema's. Tegelijk zien we dat leraren die minder ervaring hebben met lesgeven over seksuele diversiteit en leraren die zelf moeite hebben met het thema seksuele diversiteit, het onderwerp liever vermijden of uitbesteden aan externe voorlichters. Dat kunt u doen, maar we geven u hier enkele suggesties om zelf op eenvoudige wijze een basis te leggen. Daardoor kunt u externe voorlichters beter tot hun recht laten komen middels de gevoelsmatige verdieping die zij kunnen bieden.

In dit hoofdstuk geven we tips over hoe u kennis-, houdings-, vaardigheids- en gedragsdoelen kunt verwerken in zinvolle lessen. We maken daarbij onderscheid tussen beginners en gevorderden (met lesgeven over seksuele diversiteit).

Begin met kennis overdragen

Voor het thema seksuele diversiteit geldt dat het eenvoudig is om leerlingen alleen uit te leggen wat 'homoseksueel', 'biseksueel', 'transgender' en 'interseksueel' betekent, dan daarover een gesprek te beginnen. Beginnende leraren wordt daarom het volgende aangeraden:

- Leg de basisbegrippen uit.
- Laat leerlingen inzien dat homoseksualiteit geen ziekte is, maar aangeboren en natuurlijk.
- Laat leerlingen inzien dat in Nederland seksuele diversiteit geaccepteerd is en iedereen in principe gelijk behandeld wordt.
- Laat leerlingen inzien dat homoseksuele relaties niet afwijken van heteroseksuele relaties en ook gebaseerd zijn op liefde. Zeker voor sommige groepen religieuze leerlingen is dit vaak nieuwe informatie.

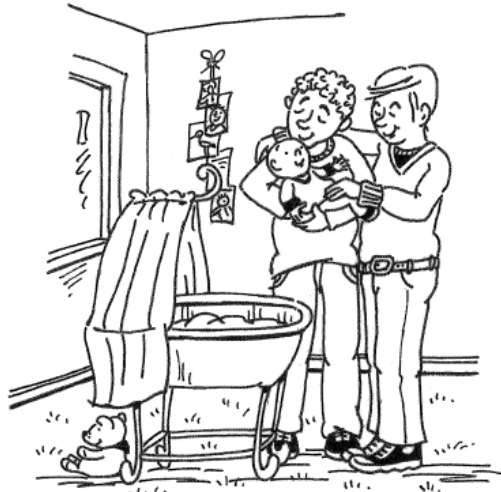
Een uitgever helpt leraren om homoseksualiteit op een vanzelfsprekende manier te brengen. In de mentorles kan de leraar een heel oud liedje van het meidengroepje 'Sweet Sixteen' draaien: 'Peter, ik ben verliefd...'. De klas praat erover of je tegenwoordig nog steeds zo verliefd kan worden of dat het ouderwets is. Daarna laat de leraar zonder introductie hetzelfde liedje horen, maar dan gezongen door Bram Vermeulen van 'Neerlands Hoop'. Nu gaat het lied dus opeens over homoseksualiteit. De uitgever adviseert: 'Wees heel alert op de reactie van de klasgenoten op elkaar! Vervelende opmerkingen hoort u wel, u mag ze niet negeren!'

Kennis kan men ook overdragen door leerlingen zelf iets te laten lezen. Een basisschoolleraar suggereert dat het handig zou zijn als er een boekenlijst met leestips beschikbaar is. Verhalen zijn een goede basis voor een gesprek over bijvoorbeeld seksuele diversiteit.

Tips van ervaren leraren voor minder ervaren collega's

1. Maak het niet te speciaal.
2. Zorg dat het onderwerp goed ingebed is.
3. Filmpjes kunnen helpen om verlegenheid te overwinnen.
4. Zoek methoden die concrete handvatten bevatten.
5. Ga in op de belangstelling van je leerlingen.
6. Denk vooraf al na over hoe om te gaan met heftige reacties.

KOPIERBLAD LES 6 Homoseksualiteit

Twee vaders

Wij wonen in een rijtjeshuis
We hebben mooie spullen thuis
We leven heel normaal daar met z'n drietjes bij elkaar
Bas die werkt bij de krant
En Diederik is laborant
Ik ben door hen geadopteerd als baby van een jaar
Nog altijd ben ik enig kind
Maar niet dat ik dat erg vind
Zo krijg ik alle aandacht, alle liefde van die twee
Bas brengt mij altijd naar school
Met Diederik speel ik viool
En met z'n drietjes kijken we de soaps op de TV

In deze methode doet de uitgever zijn best om homoseksualiteit als heel gewoon voor te stellen.

Duidelijk maken dat homoseksualiteit geen ziekte is

Een leraar van een multiculturele vmbo-klas vindt het van belang om over te brengen dat homoseksualiteit geen ziekte is, maar een aangeboren persoonlijkheidskenmerk. Dat homoseksualiteit in Nederland algemeen is geaccepteerd en dat de samenleving en ook de

school geen onderscheid maakt: iedereen is gelijk en wordt gelijk behandeld.

De leraar hoopt te bereiken dat leerlingen zichzelf en anderen meer accepteren en tolereren. Ook het bewust maken van de gevolgen van het eigen gedrag en de effecten van kwetsende opmerkingen, vindt de leraar belangrijk. Verder acht de leraar het van belang dat duidelijk moet zijn dat in homoseksuele relaties net zo goed sprake is van liefde.

Handelingsverlegenheid & schaamte

Volgens diverse onderzoeken naar seksuele vorming is schaamte om met leerlingen over seksualiteit en seksuele gevoelens te spreken een belangrijke belemmering voor leraren.⁴ Dit speelt vooral een rol bij onervaren leraren.⁵ Uit publicaties naar homo-emancipatie komt naar voren dat er vaak ook sprake is van een deels realistische vrees voor verwachte problemen van heftig reagerende leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs en in het vmbo en van allochtone leerlingen en hun ouders. Het thema homoseksualiteit leidt in lessen geschiedenis en maatschappijleer volgens twee derde van de leraren tot grievende opmerkingen, het meest in het praktijkonderwijs, het vmbo en het speciaal onderwijs.⁶ De 'handelingsverlegenheid' lijkt dus niet alleen een vorm van schaamte te zijn, maar vooral ook een vrees voor het niet kunnen hanteren van emotionele discussies.

Leraren die 'handelingsverlegen' zijn, kunnen nagaan waarom ze dat zijn. Het vorige hoofdstuk gaat over de beslissing om in het kader van een integrale pedagogische aanpak te kiezen voor heldere houdingsdoelen. Het helpt om te beseffen dat het dan niet gaat om het opdringen van een bepaalde mening of gevoel, maar om het scheppen van voorwaarden voor een veilig en open schoolklimaat. Verder helpt het als de leraar zelf sterk in de schoenen staat en een heldere visie heeft op omgangsvormen. Het is natuurlijk belangrijk als de individuele leraren daarin gesteund worden door de hele school.

Wat nu te doen als u in de klas geconfronteerd wordt met luide of grievende opmerkingen of met bevooroordeelde vragen? Het is belangrijk

⁴ Bongardt, Van Mouthaan & Bos, 2009

⁵ Redde et al, 2009

⁶ Van Wonderen, 2004

dat u zich realiseert dat het ‘natuurlijk’ is dat u schrikt van heftige emoties, vooral als het u voor de eerste keer overkomt. Ons advies om goed om te gaan met heftige primaire emoties omvat drie stappen:

1. Reageer niet direct. Tel in stilte tot vijf. Realiseer (voel) eerst dat u zelf geschrokken bent. Laat uw emotie even betijen. Door dit te doorvoelen, voorkomt u dat u emotioneel terug reageert en in een welles-nietes gesprek terecht komt.
2. Na vijf seconden beseft u dat de leerling u niet aanvalt, maar zelf een gevoel van onzekerheid uit (al ziet dat er soms uit als boosheid). Observeer nu de leerling. Beschrijf hardop wat u ziet, zonder een oordeel te geven. ‘Ik zie dat je hier een heftig gevoel over hebt’.
3. Op uw opmerking zal de leerling doorgaans reageren door uit te leggen waarom hij of zij een heftige reactie vertoont. Zodra de leerling dat serieus gaat uitleggen, is haar instinctieve emotie voorbij en ontstaat een meer rationele discussie waarin u rustiger met elkaar van gedachten kunt wisselen.

Dit hele proces kan zich in een halve minuut afspelen. Maar het kan ook zijn dat leerlingen zo opgeladen zijn dat ze nog een of enkele keren opnieuw met emotionele en ‘onredelijke’ reacties komen. In zulke gevallen herhaalt u de stappen totdat de leerlingen rustiger worden. Uw doel is steeds om ze stoom te laten afblazen. Door authentieke en nieuwsgierige aandacht voor hun emoties te blijven hebben, voelen leerlingen zich gezien en erkend. Door niet afkeurend, goedkeurend of ontwijkend (wordt opgevat als goedkeuring) te reageren, houdt u de dialoog over wat ‘goed’ en ‘slecht’ is open. Uw doel is – als de emotie voorbij is en het echte gesprek begint – om argumenten op tafel te krijgen, mythes en misverstanden te weerleggen, en om te verhelderen dat iets persoonlijk vinden iets anders is dan iemand die je niet kent te veroordelen of hele bevolkingsgroepen slecht te behandelen.

Een tolerante en open houding bevorderen

De open houding die scholen willen bevorderen, staat niet los van gemeenschappelijke waarden en normen. Een leraar zegt: ‘Leerlingen dienen gevoelens en uitingen ten aanzien van seksuele geaardheid bij anderen en zichzelf te accepteren en te tolereren en iedereen in zijn waarde te laten. Ze moeten zich bewust zijn van de gevolgen van kwetsende opmerkingen over seksuele geaardheid.’ Het is opvallend

dat het in deze opvatting niet gaat om religieus omstreden waarden en normen en dat deze visie direct heel praktisch is voor hoe men op school met elkaar wenst om te gaan.

Je hoeft het er niet mee eens te zijn, maar je moet ze in hun waarde laten

Een vmbo-leraar gaat in de lessen in op homo’s, lesbische vrouwen en biseksuelen. Hij bespreekt transgenders alleen naar aanleiding van vragen. Homoseksualiteit in de natuur gebruikt de leraar om aan te geven dat het iets natuurlijk is. Ook besteedt de leraar aandacht aan acceptatie en tolerantie: ‘Accepteer dat het er is. Je hoeft het er niet mee eens te zijn. Het zijn ook gewoon mensen en je moet ze in hun waarde laten.’ De leraar gebruikt krantenberichten over gevallen in het buitenland waarbij homo’s het leven onmogelijk wordt gemaakt. Hij nodigt het COC uit om in te gaan op discriminatie.

Structureel aandacht voor seksuele diversiteit

De meeste (ervaren) leraren vinden dat het thema structureel (doorlopend) aan bod moet komen. Het woord ‘structureel’ blijkt wel heel verschillend ingevuld te worden. Enthousiaste leraren gebruiken zichzelf als instrument om bewustwording en attitude- en gedragsverandering te bewerkstelligen. Het lijkt te gaan om leraren die beschikken over een aantal persoonlijke competenties en een open docerstijl.⁷ Zij maken veelal eclectisch en creatief gebruik van bestaande materialen en methodieken waarbij zij deze naar eigen inzicht aanpassen. Ook maken zij gebruik van eigen gemaakt materiaal. Minder ervaren leraren zouden kunnen volstaan met het op meerdere momenten in de opleiding kort noemen van seksuele diversiteit als een vorm van diversiteit. Elke indruk dat seksuele diversiteit niet ‘apart’ is omdat het alleen aan de orde komt als los lesje over homoseksualiteit, helpt bevorderen dat het wat gewoner wordt.

⁷ Timmerman, 2009

Erover praten is belangrijker dan erover leren

Een leraar geeft aan dat in het derde leerjaar (vmbo zorg en welzijn) bij biologie één uur per jaar wordt besteed aan homoseksualiteit, naar aanleiding van de lesmethode. Soms besluit de leraar ook op andere momenten in te gaan op seksuele diversiteit als daar aanleiding toe is. De methode wordt gebruikt als leidraad en om het onderwerp te introduceren. Maar het 'praten over' is belangrijker dan het 'leren over'. Boek weg en kopje thee erbij werkt voor deze leraar beter. De leraar maakt soms gebruik van een gastleraar.

Vaardigheden voor tolerantie en respect

Leraren vinden het belangrijk dat het thema seksuele diversiteit meer geïntegreerd wordt aangeboden, dat wil zeggen als lijn door alle vakken heen. Ook moet het integraal onderdeel zijn van seksuele en relationele vorming. Het gaat daarbij dus niet alleen om het overdragen van specifieke kennis of beelden van homo's, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders, het gaat meer om het herhaald oefenen van onderling respect en wederzijdse openheid en interesse. Zo'n open sfeer heeft impact op alle leerlingen, of ze nu homo, hetero, christen, joods, moslim, jongen of meisje zijn. Zulke vaardigheden kunnen vooral geoefend worden door te leren luisteren, door je mening te uiten en via groepswerk.

Door groepswerk vrijer uiten

Een vmbo-leraar vindt dat er een interessant verschil is tussen zijn eigen lessen en die van vrijwillige voorlichters: bij de lessen met homo/lesbische voorlichters stellen slechts enkele leerlingen heel veel vragen terwijl de rest zich wat afzijdig opstelt. Terwijl in zijn eigen lessen gedurende dialooggesprekken tussen groepjes leerlingen veel meer leerlingen betrokken zijn en met elkaar in gesprek gaan. 'Ze stimuleren elkaar en lijken zich vrijer te voelen dan in de aanwezigheid van onbekenden.' Overigens is de ervaring van homo/lesbische voorlichters juist omgekeerd: soms willen zij de leraar niet bij de les hebben omdat die belemmert dat leerlingen al hun vragen durven te stellen of negatieve opmerkingen durven te maken.

Tips voor gedragsverandering

Naast puur didactische vaardigheden zeggen ervaren leraren dat het nodig is om communicatieve vaardigheden te hebben en gesprekstechnieken te beheersen, zeker om de houding en het gedrag van leerlingen te veranderen. Verder vindt men het belangrijk dat de leraar beschikt over gezag, in staat is om te fungeren als begeleider bij discussies, in staat is om een veilige sfeer te creëren en plezier heeft in het bespreken van controversiële onderwerpen. Leraren die meer ervaring hebben met lesgeven over seksuele diversiteit vinden dat ze hiervoor het best zelf lessen kunnen ontwerpen en komen met de volgende tips:

1. Bepaal het startpunt, gezien de verschillen in culturele achtergrond, leeftijd en onderwijsniveau.
2. Stel de doelen niet te hoog.
3. Vergelijk de mening van leerlingen over homoseksualiteit met hun mening over andere relaties of andere vormen van discriminatie.
4. Zorg voor herkenning: laat leerlingen eigen ervaringen vertellen.
5. Geef ruimte aan het spuien van opvattingen en vooroordelen.
6. Geef betrouwbare informatie.
7. Werk in kleine groepen.
8. Laat de leerlingen anoniem hun vragen stellen.
9. Sluit aan bij actualiteiten.
10. Houd het licht, maak het niet te zwaar.
11. Houd de les relatief kort.
12. Maak gebruik van niet te 'lijfelijk' materiaal (bloot, seksualiteit, zoenen).

Daarnaast pleiten deze ervaren leraren voor integratie van het thema binnen seksuele en relationele vorming, binnen meerdere vakken en in de discriminatiecode.

Belemmeringen voor ervaren leraren

Ook ervaren leraren zien soms belemmerende factoren. Die hebben te maken met het omgaan met vooroordelen (met name als deze luidruchtig geuit worden of hardnekkig van aard zijn), het herkennen en omgaan met sociaal wenselijke antwoorden, het bespreken van het seksuele aspect en aandacht voor het thema in een klas waarin homoseksuele leerlingen zitten. Verder spelen ook 'tijd' en de snelle verzadiging van leerlingen een rol.

De homo's komen, ze gaan vertellen hoe ze seks hebben

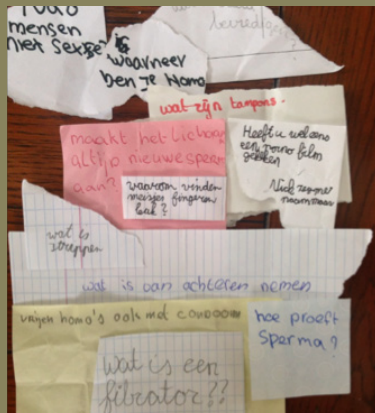
Een biologielerares op een 'zwarte' school in een grote stad wil haar leerlingen uitdagen. Aan het begin van het schooljaar zegt ze tegen haar klas met merendeels Marokkaanse leerlingen: 'De homo's komen!' Daarop hebben de leerlingen een voorspelbare reactie: 'Bah!', 'Dat mag niet van ons geloof!', 'Dat kan toch niet juf!' Waarop ze er nog een schepje bovenop doet en zegt: 'Ja, en ze komen vertellen hoe ze seks hebben...'. Dit gaat zo enkele minuten door, tot de leerlingen door hebben dat ze gestangd worden. 'Nee, juf, ze komen vertellen dat ze gediscrimineerd worden...'

Een paar lessen later zegt zij weer: 'De homo's komen binnenkort'. Dit spel aan het begin van de les duurt slechts enkele minuten en na een paar lessen is de lol er vanaf. Dan beginnen de leerlingen serieus te vragen: 'Wanneer komen ze dan?' en 'Mogen we ze alles vragen?' Tegen de tijd dat het COC langskomt, is het thema al zo vaak kort aan de orde geweest dat de leerlingen geen extreme reacties meer hebben en al veel vragen serieus hebben voorbereid.

Wekelijks vragenuurtje over seks in groep 8

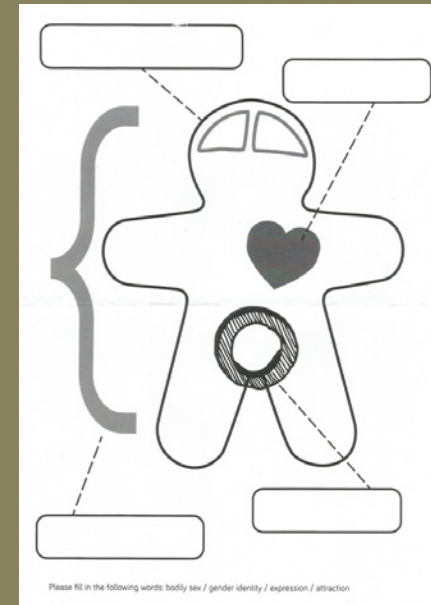
Piet Karsten, basisschoolleraar in Venhuizen, wint de hoofdprijs voor de MijnID lesmaterialenwedstrijd over seksuele diversiteit. Het betreft een open vragenuurtje over relaties en seksualiteit. De inzending valt op omdat de benadering persoonlijk is, goed aansluit bij de leerlingen van groep 8 en iedere week terugkomt. Daar-

door komt het onderwerp seksuele diversiteit op een vanzelfsprekende manier aan de orde. De herhaling draagt eraan bij dat seksuele diversiteit een zaak van alledag is en niet iets voor incidentele themalessen of lessenseries. Bovendien vindt de jury dit een prijs waard omdat veel leraren in het primair onderwijs het moeilijk vinden om het met hun leerlingen over homoseksualiteit te hebben.

The Genderbread Kit

De jury kent verder een waarderingsprijs toe aan lesmateriaal over genderverschillen, omdat moeite met genderverschillen vaak de achtergrond vormt voor homopesten op scholen. 'Homo' is immers een scheldwoord voor 'watje' of 'zwakkeling' voor een jongen die niet zo hard is als een 'echte' jongen. Dit aspect krijgt in de meeste vormen van voorlichting over seksuele diversiteit nog te weinig aandacht.

In de 'Genderbread Kit' verkennen leerlingen de begrippen 'seks', 'gender identiteit', 'gender expressie' en 'aantrekkingskracht'. Aan het eind van de korte lessenserie 'bakken' ze hun eigen papieren genderkoekje, waarin ze toepassen hoe de vier 'ingrediënten' van de menselijke identiteit in hun eigen persoonlijkheid ingebakken zijn.

Eigen materiaal maken voor diverse vakken

Steeds meer leraren maken eigen materiaal, vaak ook voor specifieke vakken zoals moderne en klassieke talen. Ook zijn er materialen van leraren voor relatief kleine doelgroepen zoals slechthorenden, blinden, leerlingen met een lichamelijke of geestelijke beperking of autistische leerlingen. Op websites als 'Wikiwijs' en 'Roze in beeld' kunnen leraren zelf lesbrieven aanmaken. Daarbij krijgen ze meteen tools en tips. Veel van dit materiaal is 'grijs' materiaal, dat wil zeggen dat het niet is gepubliceerd en niet makkelijk te vinden of verkrijgbaar.

Homoseksuele passages in Latijnse teksten

Twee leraren en 9 leerlingen van het Hofstad Lyceum in Den Haag maakten in het kader van een Europees uitwisselingsproject over homoseksualiteit (SOPHIA) een lesbrieven met daarin originele teksten uit de oudheid over homoseksualiteit. De teksten zijn afkomstig van Suetonius, Ovidius, Vergilius, Tibullus, Juvenalis, Catullus, Petronius. De leraren gebruiken de teksten met veel succes in lessen aan gymnasium 5-leerlingen.⁸

Samenvatting van de tips

Er zijn grote verschillen tussen hoe leraren lesgeven over seksualiteit en seksuele diversiteit. Dit heeft zowel te maken met onderwijservaring als met opleiding, persoonlijke bereidheid en betrokkenheid en de context van de school. Hier volgen tips voor leraren die net beginnen met lesgeven over seksuele diversiteit en tips voor leraren die daarin al gevorderd zijn en zoeken naar meer effect van hun lessen.

Tips voor beginners

Bij de tips voor beginners ligt de nadruk op het gebruik van extern aangeboden materiaal, het vragen van voorlichters en een beperkte, vooral informatieve inbreng van de leraar zelf.

- Maak het niet te speciaal.
- Bedenk van te voren hoe u concreet om kunt gaan met heftige reacties.
- Zorg dat het goed ingebed is.
- Zoek leermiddelen waarin concrete handvatten staan voor hoe je het kunt aanpakken. Er staan er veel op de websites gayandschool.nl en edudivers.nl.
- Maak gebruik van niet te 'lijfelijk' materiaal (bloot, seksualiteit, zoenen).
- Filmpjes kunnen helpen verlegenheid te overwinnen.
- Leg islamitische leerlingen en immigranten uit dat homoseksualiteit geen ziekte is, maar een aangeboren persoonlijkheidskenmerk en dat er echte liefde in het spel is.

⁸ Geïnteresseerden mogen het boekje en de lerarenhandleiding gratis aanvragen bij: [Berthil Oljans, OLJ@hofstadlyceum.nl](mailto:Berthil.Oljans,OLJ@hofstadlyceum.nl)

- Leg uit dat homoseksualiteit in Nederland algemeen is geaccepteerd en dat de samenleving en ook de school geen onderscheid maakt: iedereen is gelijk en wordt gelijk behandeld.
- Houd elke les relatief kort.
- Zorg voor een leeslijst van boeken met thema's rond seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Maak een bewuste keuze om in aanvulling op eigen voorlichting al dan niet COC-voorlichters uit te nodigen.
- Als u als leraar aanwezig bent bij de discussie in de klas met COC-voorlichters, zorg dan dat er goede afspraken zijn over hoe u als leraar wel of niet meedoet in het gesprek.

Tips voor gevorderden

Bij de tips voor gevorderden ligt de nadruk op het goed voorbereiden van aan uw groepen aangepaste doelen en lessen, en het aangaan van een interactief gesprek over waarden en normen.

- Bepaal het startpunt (gezien verschillen in culturele achtergrond, leeftijd en onderwijsniveau).
- Stel de doelen niet te hoog.
- Vergelijk de mening van leerlingen over homoseksualiteit met hun mening over andere relaties of andere vormen van discriminatie.
- Zorg voor herkenning; laat leerlingen eigen ervaringen vertellen.
- Geef ruimte aan het spuien van opvattingen en vooroordelen.
- Geef betrouwbare informatie.
- Werk in kleine groepen.
- Laat de leerlingen anoniem hun vragen stellen.
- Houd het licht, maak het niet te zwaar.
- Zorg dat u de beschikking heeft over diverse variaties en werkvormen.
- Beperk het aan de orde stellen van seksuele diversiteit niet tot een lesje. Door het af en toe te laten terugkomen, bijvoorbeeld aanhakend op actualiteit, wordt het door leerlingen als meer vanzelfsprekend ervaren.
- Zorg voor een informele en veilige sfeer waarin alles gezegd mag worden.
- Integreer het thema seksuele diversiteit binnen een leerlijn van bredere thema's als vriendschap, relaties, seksualiteit, discriminatie, rechten en eigen keuzes maken.

---

4. Wat kunnen educatieve uitgevers DOEN?

Tips voor uitgevers

In dit hoofdstuk staan tips over het vergroten van de maatschappelijke impact van leermiddelen, de aansturing van auteurs, lastige aspecten in de marketing, de gewenste inhoud van leermiddelen en enkele noodoplossingen. De tips zijn gebaseerd op interviews met 13 uitgevers.

Onderbouwing van de impact van leermiddelen

- Bij twijfel over de maatschappelijke impact van onderwijs op seksuele diversiteit is het zinnig om de daarbij horende doelen meer precies en meetbaar te formuleren.
- Stimuleer dat onderzocht wordt welke doelen via welke werkvormen meetbaar bereikt kunnen worden op ‘zachtere’ leergebieden zoals burgerschap, omgangsvormen, seksualiteit en seksuele diversiteit. Dat verhoogt de status van deze domeinen.

Aansturing auteurs

- Ga in op de verwachtingen van auteurs, anders gaan ze uit van hun persoonlijke mening of vage verwachtingen van wat de markt zal accepteren.
- Geef in de auteursinstructies concrete voorbeelden en afbeeldingen.
- Geef auteurs overwegingen mee over mogelijke en gewenste doelen, soorten oefeningen en haalbare effecten.
- Geef auteurs tips over hoe om te gaan met weerstanden in de markt en hoe leraren kunnen omgaan met ‘ruis’ (heftige reacties) onder leerlingen.
- Vraag deskundige steun en advies bij het formuleren van een auteursinstructie over seksualiteit en seksuele diversiteit.
- Stel indien nodig een externe auteur aan voor de onderdelen seksualiteit en seksuele diversiteit.

Marketing

- Bedenk hoe u als uitgever omgaat met kritiek van (zeer) conservatieve scholen.
- Wijs in de marketing erop dat het verplicht is om aandacht voor seksuele diversiteit te hebben.

- De strekking van de kerndoelen is dat leerlingen respectvol met elkaar leren omgaan. Daarom kunnen uitgevers legitiem aandacht besteden aan houding- en vaardigheidsdoelen rond seksuele diversiteit.
- Uitgevers voor HBO opleidingen kunnen in hun marketing stellen: ‘Vooruitlopend op de aanpassing van de generieke kennisbasis aan de kerndoelen hebben we het thema seksuele diversiteit geïntegreerd’.
- U kunt ervoor kiezen om in de basisboeken voor leerlingen vooral ‘neutrale’ kennis te presenteren en meer omstreden kennis of oefeningen in extra ‘schaduwlessen’ te doen die alleen in het lerarenpakket staan.
- U kunt methoden aanbieden in de vorm van losbladige systemen en losse themaboekjes voor leerlingen/studenten. Laat scholen zelf kiezen.

Inhoud van de leermiddelen

- Besteed expliciete aandacht aan seksuele diversiteit in het bredere kader van omgangsvormen en relaties en seksualiteit. Dit maakt het meer ‘gewoon’ terwijl er toch ruimte is om de diversiteit (verschillen) te laten zien.
- Stel seksuele diversiteit ook aan de orde in zaakvakken waar het thema een relatie heeft met de beroepscomponent. Zorg wel dat het functioneel aan de orde komt.
- Wees niet moralistisch: zet de leerlingen aan het werk om dingen samen uit te zoeken.
- Help de leraar om handelingsverlegenheid te overwinnen door de les te beginnen met kennisoverdracht: door de feiten over homoseksualiteit te noemen.
- Maak gedetailleerde lerarenhandleidingen voor onervaren leraren en bied variaties voor ervaren leraren.
- Een praktische tip met het oog op onervaren leraren: geef vragen die leraren aan leerlingen kunnen stellen zodat ze zelf een thema nader kunnen onderzoeken of erop kunnen reflecteren.

Noodoplossingen en creatieve oplossingen

- Bied leraren training bij het gebruik van een lesmethode.
- De overheid zou een gratis lespakket kunnen aanbieden om de beperkingen van uitgevers in relatie tot de markt te omzeilen.

Het aansturen van auteurs

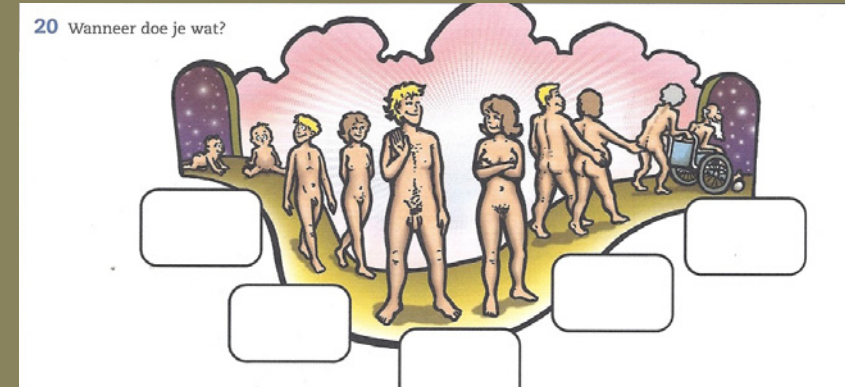
Een van de uitgevers formuleert twee vragen waarmee uitgevers te maken hebben als ze seksuele diversiteit willen integreren in hun producten: 'Hoe kunnen we de auteurs bewust maken?' en 'Hoe brengen we de nieuwe aandacht voor seksuele diversiteit in de marketing van nieuwe methoden?'

De meeste uitgevers maken gebruik van de kerndoelen, beschrijvingen van mogelijke doelen door SLO en de modelleerplannen van SLO. Daarnaast hebben de auteurs veel vrijheid bij de invulling. Hoeveel vrijheid zij krijgen, hangt af van het marktaandeel van de methode. Bij een 'kleine' methode is een gesprek met de auteur soms genoeg bij wijze van instructie. Dit gaat dan informeel, zulke auteurs werken soms grotendeels vrijwillig. Bij een zeer grote methode maken de hoofdauteurs op basis van de kerndoelen, de handleidingen van SLO en vooral op basis van de CITO domeinbeschrijvingen een 'bouwplan'. Het bouwplan is een lijn van waar de methode aandacht aan zal besteden in welke leerjaren en op welke niveaus. Dat wordt uitgewerkt naar concrete lessen. De instructie is dan schriftelijk en erg uitgewerkt.

Uitgevers twijfelen soms over hoe seksuele diversiteit concreet zou kunnen worden uitgewerkt. Ze weten ook niet hoe ze via een instructie hun auteurs kunnen aansturen of stimuleren er aandacht aan te geven. Ze geven regelmatig aan dat ze wel steun en advies willen bij het formuleren van een auteursinstructie. Gezien de uiteenlopende werkwijzen is dat altijd advies op maat. Suggesties van diverse uitgevers voor de inhoud en toon van dergelijke adviezen:

1. De verwachtingen van auteurs moeten gestuurd worden, anders gaan ze voor eigen verwachtingen of verwachtingen van de markt en dan komt seksuele diversiteit niet uit de verf.
2. Stuur aan door concrete voorbeelden te geven die passen bij de doelgroep en de markt.
3. Geef de auteurs overwegingen mee over doelen, soorten oefeningen en haalbare effecten.
4. Geef de auteurs tips over hoe om te gaan met weerstanden in de markt en hoe leraren kunnen omgaan met 'ruis' onder leerlingen.
5. Bied een lijst met deskundige auteurs die dit onderdeel kunnen schrijven. Veel van de huidige auteurs willen mogelijk 'hun vingers niet branden' aan dit thema.

Voorbeeld van een opdracht waarin een heteroseksueel levenspatroon als standaard wordt voorgesteld in een methode 'vaardigheden' voor tweedejaars leerlingen van havo en vwo.

'De verwachtingen van auteurs moeten gestuurd worden, anders gaan ze voor eigen verwachtingen of verwachtingen van de markt. Dan komt seksuele diversiteit niet uit de verf.'

Rekening houden met de markt

En tweede vraag is hoe uitgevers rekening kunnen houden met de onderwijsmarkt, met name met scholen die problemen hebben met aandacht voor seksualiteit en seksuele diversiteit. Bijna alle uitgevers geven aan dat er een klein aantal conservatieve religieuze scholen is dat zeer actief uitgevers benadert over hun wensen en grenzen. Ze krijgen niet alleen commentaar van schoolbesturen, maar ook van leerlingen en soms van ouders.

Voorbeelden van orthodoxe invloed op reguliere leermiddelen

Zaken kunnen zeer gevoelig liggen. Onlangs moest een grote uitgever in een methode onder druk van scholen een paragraaf wijzigen waarin de woorden 'pikkedonker' en 'rottig' stonden.

Een uitgever van een methode klassieke talen heeft de passage over de verkrachting van Lucretia geschrapt. 'Of we zoiets doen, hangt af van diverse factoren. We gaan na in hoeverre zo'n passage geschikt is voor bijvoorbeeld jongere leerlingen, of het een belangrijk kenmerk is voor de te behandelen periode en we gaan het commercieel belang na. Het marktaandeel van orthodoxe scholen is ongeveer vijf tot tien procent, dus niet te verwaarlozen.'

Een progressieve uitgever merkt op: 'Streng christelijke scholen willen steeds vaker maatwerk. In de praktijk betekent dit soms dat ze het hele hoofdstuk over seksualiteit uit de methode willen hebben.'

'De druk is de laatste jaren toegenomen. Orthodoxe scholen vragen nu bijvoorbeeld om het schrappen van sprookjes of pratende dieren in basisschoolmethoden.'

Enkele levensbeschouwelijke besturen laten liever zelf materiaal maken door eigen ondersteuningsinstellingen. Of ze laten één van de aangesloten scholen materiaal maken voor de andere aangesloten scholen. Samenwerking met Lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender organisaties met dezelfde achtergrond of expertise om de verbinding te leggen, kan dan helpen om blinde vlekken te voorkomen.

Hoe seksuele diversiteit in leermiddelen opnemen?

De uitgevers hebben uiteenlopende suggesties over hoe seksuele diversiteit in de leermiddelen aan de orde kan komen. Daarbij speelt aan de ene kant een rol dat men graag wil dat het als iets 'gewoons' aan de orde komt. Tegelijk is er het besef dat veel leerlingen het niet 'gewoon' vinden. Hoe kun je het dan toch in de leermiddelen onderbrengen zonder teveel heftige reacties van leerlingen ('ruis') op te roepen?

- 5 Bekijk bron 4. Je loopt over het schoolplein tussen de zoenende stelletjes door. Wat doe je? Trek lijnen tussen de onderdelen die bij elkaar horen.

BRON 4

- 6 Waarom vinden veel jongeren het moeilijk aan anderen te vertellen dat ze homoseksueel zijn?

- 7 Homo, lesbisch of bi zijn, is nog steeds niet voor iedereen heel normaal. Ontwerp een poster voor in de school. De poster moet het onderwerp *homoseksualiteit* bespreekbaar maken. Gebruik checklist 4 *Poster maken* achter in je boek.

Ik kijk ernaar en loop er met een grote boog om heen.

Het stoort mij, dus ik roep 'Ga lekker thuis zoenen!'

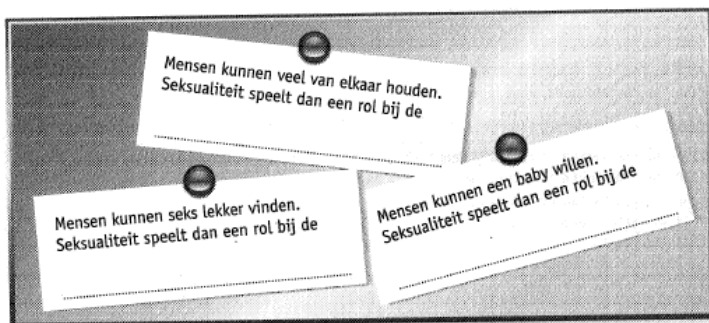
Ik draai mijn hoofd snel weg. Dit hoef ik niet te zien.

Ik loop er gewoon langs.

Deze uitgever heeft ervoor gekozen om wel expliciet te zijn over een thema waar leerlingen vaak moeite mee hebben: homoseksueel zoenen.

Op de briefjes van afbeelding 134 staan functies van seksualiteit. Schrijf op elk briefje welke functie van seksualiteit erbij hoort.

Afb. 134

Afb. 135 Versillen in seksuele voorkeur.

1 heteroseksueel

2 homoseksueel

VERSCHILLENDE MENINGEN

Over seksualiteit wordt verschillend gedacht. Sommige mensen willen elkaar eerst beter leren kennen. Ze willen eerst een vaste relatie hebben. Daarna willen ze pas vrijen of geslachtsgemeenschap hebben met hun vaste partner. Voor andere mensen is een vaste relatie niet belangrijk. Ze willen vrijen of geslachtsgemeenschap hebben met wie ze zin hebben. Weer andere mensen willen eerst trouwen. Daarna willen ze pas geslachtsgemeenschap hebben. De mening van iemand over seksualiteit kan te maken hebben met zijn of haar geloofsverzuiging.

HOMO OF HETERO?

De meeste mensen voelen zich seksueel aangetrokken tot personen van het andere geslacht. Deze mensen zijn heteroseksueel of hetero. Ongeveer 5% van de mensen is homoseksueel of homo. Homoseksuelen voelen zich seksueel aangetrokken tot personen van hetzelfde geslacht. Homoseksuele meisjes en vrouwen worden ook wel lesbisch genoemd. Een biseksueel voelt zich seksueel aangetrokken tot beide geslachten.

In een methode voor biologie behandelt men homoseksualiteit als een van de mogelijkheden van seksualiteit waar je een mening over kunt hebben en waar je keuzes in kunt maken.

In een methode wordt een lesbische relatie naast vier andere relatievoorbeelden getoond om te laten zien dat dit gewone relaties zijn, net als andere relaties.

Zo zegt een aantal uitgeverij dat ze homoseksualiteit vooral in de sfeer van relaties zou willen behandelen en als één van de mogelijke relaties zouden presenteren. Of men wil het koppelen aan de puberteit.

Alleen in relevante of in alle vakken?

Veel LHBT organisaties zeggen dat homoseksualiteit in alle vakken aan de orde moet komen. Een uitgeverij geeft aan dat de mate van explicitering van seksuele diversiteit afhangt van de doelen die de uitgeverij zich stelt. Enerzijds moet ze de leerlingen helpen om te leren omgaan met alle verschillen, anderzijds moet ze de markt dienen. Daarnaast kijkt de uitgeverij hier naar: is het functioneel of leidt het af van de directe doelen van de methode of het vak? Een uitgeverij: 'Seksuele diversiteit zou ook in beroepsgerichte vakken aan de orde moeten komen. Dat moet dan wel op een functionele manier gebeuren. Zo kan bij wiskunde het verhaal van Jan en Piet die een stel zijn en samen hun badkamer betegelen, afleiden van het doel om de som te leren oplossen'. Deze uitgeverij merkt ook op dat zulke voorbeelden in rekenboeken steeds korter worden. De opdracht is dan simpelweg: reken uit hoeveel tegels er passen in een badkamer van

2 bij 4 meter. Aandacht voor belangstellend omgaan met homoseksuele ouderen in een verzorgingstehuis, kan weer wel functioneel zijn. Progressieve uitgevers willen wel meer expliciet emancipatie nastreven, maar tegelijkertijd niet ideologisch of belerend zijn. Zo zegt een uitgever: 'Onze lesbief 'Iedereen uit de kast' was zo opgebouwd dat uiteindelijk iedereen met iets bijzonder van zichzelf uit de kast mocht komen. In onze methode over sociaal-emotionele vaardigheden is een oefening opgenomen waarbij leerlingen een advies moeten schrijven aan een jongen hoe hij tegenover zijn ouders uit de kast kan komen.'

De mate van didactische ondersteuning

Een uitgever vindt het een basishouding van de leraar om leerlingen een gevoel van veiligheid te geven en om andere meningen en vormen te leren appreciëren. Dit noemt de uitgever een 'democratische houding'. Maar uitgevers merken ook dat veel leraren het creëren van veiligheid, een open sfeer en discussies waarin leerlingen ook kunnen praten over onderwerpen die bij hen veel emoties oproepen, niet hebben geleerd op lerarenopleidingen. Dat stelt hen voor een dilemma: geef je in leermiddelen oefeningen die passen bij het lage didactisch niveau van leraren (bijvoorbeeld invuloefeningen en zelfwerkzaamheid) of zet je extra suggesties voor meer interactieve werkvormen in de lerarenhandleiding?

Deze uitgever adviseert om handelingsverlegenheid te overwinnen doordat leraren alvast beginnen met kennisoverdracht: door de feiten over homoseksualiteit te noemen. Bij leerlingen met een conservatieve achtergrond moeten leraren erop gericht zijn om leerlingen te leren omgaan met de frictie tussen het 'natuurdenken' van het conservatisme en de samenleving van gelijke rechten.

Verdiepingsopdracht 10, p. 33

a. Lees het volgende krantenbericht.

'De drempel om uit de kast te komen was al hoog voor Marokkaanse homoseksuelen. En die is nog hoger geworden nu de openlijke homohaar toeneemt en Marokkaanse jongens steeds vaker bij incidenten betrokken zijn. 'Het zijn geen incidenten meer', stelt homoactivist Chafik Gadir. 'Het heeft niets meer te maken met drank, pillen, grappen of stoerdoenerij.

Er is iets anders aan de hand. Die jongens hangen vaak bewust in homo cruisegebieden rond op zoek naar slachtoffers. Ze zijn jaloers als ze twee homo's openlijk en gelukkig met elkaar zien rondlopen. Volgens mij komt dat omdat ze vaak zelf worstelen met hun homoseksuele gevoelens. Maar ze weten dat ze, als ze er thuis over praten, van hun vader, broers of vrienden een pak slaag krijgen. Die angst maakt hen agressief!

Je bent een homo als je een homo in elkaar slaat: met zo'n stelling, met die denkwijze leren 'ze' het wel af, verwacht Gadir. (...) Het wordt tijd dat we die kwajongens eens met z'n allen laten weten dat we het zat zijn. (...) Als die jongens zelf homoseksuele gevoelens hebben, dan moeten we ze daarmee helpen. Als ze daar niet voor openstaan, moeten we naar hun ouders gaan om ze te vertellen wat er gebeurt. De imams uitleggen dat ze niet moeten opruien, dat ze in Nederland zijn. Dat hier Nederlandse wetten gelden.'

b. Chafik Gadir zegt tegen Marokkaanse jongens die homoseksuelen belagen: als je dat doet geef je er blijk van dat je zelf homoseksueel bent.

Beschrijf in je eigen woorden hoe Gadir tot dit standpunt komt.

In deze methode staat een kort interview met Chafik Gadir, de eerste homo met een Marokkaanse achtergrond die er in de media voor uitkwam. De opdrachten zetten leerlingen aan het denken over hoe Marokkaanse jongens omgaan met homoseksualiteit.

Een grote uitgever merkt dat seksuele diversiteit vaak erg beladen is voor leraren. 'Er wordt vaak zelfstandig door leerlingen met onze methode gewerkt. Dan moet het materiaal geen aanleiding geven tot onnodige ruis. Hoe expliciet het thema seksuele diversiteit aan de orde komt in de les, moet je aan de leraar overlaten.' Deze uitgever geeft leraren daarvoor wel suggesties. 'We leveren altijd lerarenhandleidingen aan bij schoolboeken en die zijn redelijk gedetailleerd. Dat gebeurt vaak in de vorm van 'taal/denk-vragen': vragen die leraren aan leerlingen kunnen stellen zodat ze zelf een thema nader kunnen onderzoeken of erop kunnen reflecteren. Dan krijg je reacties en geven we tips voor hoe de leraar zo'n discussie kan begeleiden.' Bij de meest innovatieve uitgevers gaat men nog een stap verder door bij een methode of lessenkast een introductietraining te geven. 'Die trainingen zijn vaak eyeopeners voor leraren over hoe ze dingen kunnen aanpakken.'

De twijfel aan didactische vaardigheden heeft niet alleen betrekking op handelingsverlegenheid. Een uitgever merkt op: 'We hebben de indruk dat leraren weten dat het onderwerp vanuit verschillende perspectieven te benaderen is zoals kennis, houding en vaardigheden. Maar ze vinden het moeilijk. Zo merkten we in een veldproject dat zowel vmbo als havo/vwo-leerlingen sociaal wenselijke antwoorden gaven. Leraren vonden het lastig om bij zulke leerlingen hun houding en gedrag echt te veranderen.'

Astrid speelt volleybal en zit op ballet. Ze is knap en leuk om te zien. Ze lacht veel en praat met iedereen. Ze zit in je klas. Zou Astrid een vriendin van je kunnen zijn?

- beslist niet
- vermoedelijk niet
- ik weet het niet
- misschien wel
- natuurlijk wel

Johan speelt volleybal en zit op ballet. Hij is knap en leuk om te zien. Hij lacht veel en praat met iedereen. Hij zit in je klas. Zou Johan een vriend van je kunnen zijn?

- beslist niet
- vermoedelijk niet
- ik weet het niet
- misschien wel
- natuurlijk wel

In deze opdracht moeten leerlingen oordelen over gender en seksuele voorkeur verkennen. De opdracht veronderstelt dat de leraar genoeg kennis en zelfvertrouwen heeft om de discussie te begeleiden, zeker in multiculturele groepen.

Leermiddelen voor hogescholen

De uitgevers van leermiddelen voor pabo's (lerarenopleidingen primair onderwijs) en educatieve faculteiten (lerarenopleidingen voortgezet onderwijs) laten zich in eerste instantie leiden door de 'generieke kennisbases' voor pabo's en educatieve faculteiten. Deze kennisbases beschrijven globaal de kennis en vaardigheden waaraan studenten moeten voldoen. In de kennisbasis voor pabo's komt sociale veiligheid, burgerschap, seksualiteit of seksuele diversiteit nog niet voor. In de kennisbasis voor educatieve faculteiten is prominent aandacht voor diversiteit en wordt een voorbeeld over homoseksualiteit gegeven. Volgens leden van de werkgroep die deze kennisbasis schrijven, kan zowel de inhoud als de implementatie binnen opleidingen verbeterd worden. Volgens een uitgever lezen de meeste hbo-studenten doorgaans niet méér dan wat is voorgeschreven en zelfs maar dertig procent van wat verplicht is. Het heeft dus geen zin om aanvullend materiaal te ontwikkelen als studenten dat nauwelijks gebruiken. Daarom is het zowel voor de implementatie als voor het marketingbelang van uitgevers cruciaal dat het thema verplicht in het hbo-curriculum komt. Hbo-studenten zijn volgens deze uitgever veel meer bezig met vrije tijd, liefdes en vakantie dan met wat ze aan het leren zijn. Mogelijk moeten uitgevers in de leermiddelen daarop aansluiten.

Dat seksuele diversiteit nog niet duidelijk in de kennisbases staat, is niet alleen een inhoudelijk maar ook een marketingprobleem. Een uitgever die actief zoekt naar mogelijkheden suggereert om te verwijzen naar de kerndoelen: 'Vooruitlopend op de aanpassing van de generieke kennisbasis aan de kerndoelen, hebben we het thema seksuele diversiteit geïntegreerd.'

---

5. Wat tippen leraren en uitgevers elkaar?

In dit hoofdstuk vindt u samenvattend de belangrijkste tips voor leraren en uitgevers.

Tips voor beginnende leraren

1. Zoek naar leermiddelen waarin concrete handvatten staan voor hoe u het kunt aanpakken.
2. Denk vooraf na hoe u concreet om kunt gaan met heftige reacties.
3. Houd de voorlichting informatief en maak het niet te bijzonder. Door het niet 'speciaal' te maken en het goed in te bedden, vinden leerlingen het ook gewoner.
4. Begin de les met een niet al te heftige korte film.
5. Geef vooral basisinformatie over: wat is homoseksualiteit, biseksualiteit, transseksualiteit, interseksualiteit (<http://nl.wikipedia.org/wiki/LGBT>), homoseksualiteit als ziekte, echte liefde, homoseksualiteit in Nederland geaccepteerd, iedereen gelijk behandeld (<http://www.allesovergay.nl/>).
6. Maak een bewuste keuze om in aanvulling op de eigen les al dan niet LHBT voorlichters uit te nodigen.

Tips voor gevorderde leraren

1. Ontwikkel zelf doelen en lessen.
2. Vergelijk de mening van leerlingen over homoseksualiteit met hun mening over andere relaties of andere vormen van discriminatie.
3. Zorg voor herkenning: laat leerlingen eigen ervaringen vertellen.
4. Geef ruimte aan het spuien van opvattingen en vooroordelen.
5. Sluit aan bij actualiteiten.
6. Gebruik een variatie van typen werkvormen, zoals interactief kennis verwerven, discussie, groepswork, onderzoek, oefeningen, rollenspel.

Tips voor uitgevers

1. Laat zien dat diversiteit iets is wat iedereen betreft: ooit een normaal mens ontmoet?
2. Geef in de auteursinstructies concrete voorbeelden en afbeeldingen.

3. Geef auteurs tips over hoe om te gaan met weerstanden in de markt en hoe leraren kunnen omgaan met 'ruis' (heftige reacties) onder leerlingen.
4. Stel indien nodig een externe auteur of meelezer aan voor de onderdelen seksualiteit en seksuele diversiteit.
5. Bedenk hoe u als uitgever omgaat met kritiek van (zeer) conservatieve scholen.
6. Wijs in de marketing erop dat het verplicht is om aandacht voor seksuele diversiteit te hebben.
7. U kunt ervoor kiezen om in de basisboeken voor leerlingen vooral 'neutrale' kennis te presenteren en meer omstreden kennis of oefeningen in extra 'schaduwlessen' te doen die alleen in het lerarenpakket staan.
8. Besteed expliciete aandacht aan seksuele diversiteit in het bredere kader van omgangsvormen of/en relaties en seksualiteit. Dit maakt het meer 'gewoon' terwijl er toch ruimte is om de diversiteit (verschillen) te laten zien.
9. Maak gedetailleerde lerarenhandleidingen voor onervaren leraren en bied variaties voor ervaren leraren.
10. Bied leraren training bij het gebruik van een lesmethode.
11. Stimuleer waar mogelijk dat onderzocht wordt welke doelen via welke werkvormen meetbaar bereikt kunnen worden op 'zachtere' leergebieden zoals burgerschap, omgangsvormen, seksualiteit en seksuele diversiteit. Dat verhoogt de status van deze domeinen.

---

6. Wat anderen kunnen DOEN om leraren en uitgevers te steunen

In deze handreiking hebben we een aantal tips en suggesties gegeven aan leraren en educatieve uitgevers om seksualiteit en seksuele diversiteit te integreren in leermiddelen en in lessen. Leraren en uitgevers werken echter niet in een vacuüm. Er is een veld van besturen, verenigingen, ondersteuningsorganisaties, belangenorganisaties en politici die medebepalen hoe de leermiddelen en flankerend beleid eruit (kunnen) zien. De volgende suggesties zijn handreikingen voor hen, zodat leraren en uitgevers beter ondersteund worden om hun werk optimaal te doen.

1. Maak heldere doelen

Het zou de voorlichting ten goede komen als de doelen rond de benodigde kennis, houding, vaardigheid en gedrag meer geëxpliciteerd en meetbaar geformuleerd worden, en als er draagvlak is in het onderwijsveld. Burgerschap, seksuele vorming en voorlichting over omgangsvormen, pesten en discriminatie kunnen hierdoor een vergelijkbare maatschappelijke status krijgen als taal en rekenen.

2. Train de leraren

Bijna 70 procent van de leraren geeft nog geen voorlichting over seksuele diversiteit. Angst voor grievende reacties van leerlingen spelen daarbij een belangrijke rol. Praktische tips om daarmee om te gaan, en ook training zijn nodig, want dit knelpunt kan niet alleen via verbeterde leermiddelen worden opgelost.

3. Maak onderscheid tussen ervaren en onervaren leraren

In verbeterde leermiddelen moet men rekening houden met een groot deel onervaren leraren en een kleiner deel ervaren leraren. Onervaren leraren hebben veel concreet uitgewerkte tips en feitelijke informatie nodig. Ervaren leraren hebben meer aan tips voor het zelf ontwikkelen van een variatie aan lessen met gevarieerde werkvormen en over hoe ze hun lessen meer impact kunnen laten hebben op luidruchtige of juist ongeïnteresseerde leerlingen.

---

4. Steun de uitgevers met een modelleerplan

Uitgevers geven geregeld aan dat de modelleerplannen van het Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO richting geven aan hun leermiddelen. Het zou de kaders waarin zij werken versterken als SLO de opdracht krijgt om een modelleerplan te ontwikkelen met suggesties voor de uitwerking van lessen over seksuele diversiteit in de belangrijkste relevante vakken, binnen burgerschap en binnen het beleid rond sociale veiligheid.

5. Help uitgevers om auteurs aan te sturen

De educatieve uitgevers sturen hun auteurs aan via auteursinstructies. Ze hebben behoefte aan advies, voorbeelden en beeldmateriaal voor het maken van zulke instructies voor de integratie van seksuele diversiteit. Zulke ondersteuning zou over een langere periode geboden moeten worden, omdat een lesmethode slechts om de paar jaar herzien wordt.

6. Laat 'grijs' (ongepubliceerd) lesmateriaal verzamelen en maak het toegankelijk.

7. Denk na over de kleine groep conservatieve scholen

De marketing van leermiddelen waarin seksuele diversiteit en seksualiteit al te expliciet is opgenomen, wordt belemmerd door sterk beperkende eisen van een klein aantal conservatief religieuze scholen. Dat brengt de kwaliteit van de leermiddelen voor alle scholen omlaag. Oplossingen voor dit dilemma kunnen worden gezocht in verschillende richtingen:

- 1 Aandacht in het leerlingenmateriaal beperken en facultatieve aandacht in lerarenhandleidingen.
- 2 Leermiddelen aanbieden in modules en scholen de mogelijkheid bieden sommige modules niet aan te schaffen.
- 3 Een dialoog tussen uitgevers en religieuze scholen voeren waarbij gezamenlijk tot methoden wordt gekomen die acceptabel en effectief zijn.

Bijlage 1 De leermiddelenscan

Het Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO heeft een actuele leermiddelenanalyse gemaakt. Omdat er in het onderwijsveld honderden leermiddelen/schoolboeken zijn, van diverse uitgevers en elk met verschillende versies per leerjaar en voor diverse schooltypen, is ervoor gekozen om een selectie te analyseren.

De selectie bestaat uit achttien leermiddelen (negen voor het primair onderwijs en negen voor het secundair onderwijs) die min of meer een afspiegeling vormen van het huidige soort aanbod. Het complete rapport is te downloaden van <http://www.edudivers.nl/onderwijs-beleid/onderzoek/slo-leermiddelenscan-2014>.

Resultaten primair onderwijs

In de onderzochte methoden in het primair onderwijs wordt geen aandacht besteed aan seksuele diversiteit, opvattingen en leefwijzen, seksuele rechten of vrijheid van meningsuiting rond seksuele diversiteit. Ook is er geen aandacht voor de ontwikkeling van vaardigheden en houdingen rond seksualiteit of seksuele diversiteit. In de onderzochte thematische lespakketten voor primair onderwijs is die aandacht er wel. Inhoudelijk gaan deze pakketten in op kennis van vormen van seksuele diversiteit zoals homo, lesbisch en biseksueel.

Transgender komt minder voor en interseksualiteit geheel niet.

Er is wel aandacht voor het recht op seksuele gevoelens, identiteit en integriteit, maar in mindere mate voor het recht op goede voorlichting en het recht op vrije partnerkeuze.

De vrijheid van meningsuiting rond seksualiteit en seksuele diversiteit krijgt doorgaans wel aandacht, maar de begrenzing van die vrijheid niet. De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen en de beïnvloeding door cultuur, religie, peer group en media krijgen doorgaans wel aandacht. Minder aandacht is er voor de juridische aspecten zoals de Algemene wet gelijke behandeling. In een aantal gevallen wordt artikel 1 genoemd. Het verbod op discriminatie komt wel weer vrij vaak terug.

Resultaten voortgezet onderwijs

In de reguliere methoden voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn methoden voor biologie, catechese en filosofie, levensbeschouwelijke vorming en burgerschap nader bekeken. In de metho-

den mens en maatschappij hebben we via deze scan geen aandacht voor seksuele diversiteit aangetroffen en die methoden zijn daarom niet meegenomen in de analyses.

In de onderzochte methoden is meer aandacht voor seksuele diversiteit dan in het materiaal voor het primair onderwijs. De begrippen homo, lesbisch en biseksueel krijgen aandacht, maar transgender minder en interseksualiteit krijgt geen aandacht. Seksuele rechten krijgen nagenoeg geen aandacht, alleen seksuele identiteit en lichamelijke integriteit scoren nog redelijk. Vrijheid van meningsuiting en de begrenzing ervan worden niet behandeld, net als de Algemene wet gelijke behandeling en het verbod op discriminatie. De verscheidenheid aan opvattingen en leefwijzen rond seksuele diversiteit wordt behandeld, de beïnvloeding door cultuur, religie, peer group en media minder. Ook is er weinig aandacht voor (hulp)instanties.

Kijken we naar de didactische aspecten gericht op de ontwikkeling van vaardigheden en houdingen, dan is het beeld weliswaar wisselend, maar scoren de methoden overwegend matig. Vaardigheden gericht op het nadenken en praten over en reflecteren op de eigen opvattingen scoren redelijk. Slecht scoren de activiteiten waar meer een beroep gedaan wordt op eigen initiatief zoals: op zoek gaan naar informatie, hulp bieden en het ondernemen van actie.

De specifieke lespakketten in het voortgezet onderwijs scoren vreemd genoeg op de inhoudelijke aspecten minder goed dan in het primair onderwijs. Er is wel overwegend aandacht voor homo, lesbisch, biseksueel en transgender maar wederom niet voor interseksualiteit. De seksuele rechten, vrijheid van meningsuiting, de wet, het verbod op discriminatie krijgen nagenoeg geen aandacht. Wel is er enige aandacht voor verschillende opvattingen en leefwijzen, maar nauwelijks voor de beïnvloeding daarvan.

Op de didactische aspecten scoren de thematische lespakketten juist zeer goed en beter dan de reguliere methoden voor primair onderwijs en voortgezet onderwijs en nog iets vollediger dan de specifieke lespakketten voor primair onderwijs. In de thematische lespakketten komen vrijwel alle activiteiten waarin vaardigheden en houdingen een rol spelen terug. Minder aandacht is er voor het overwinnen van taboes en het ondernemen van actie.

Bijlage 2 Vragen van leerlingen

In deze bijlage staat een verslag van vier gesprekken waarin leraren met hun leerlingen primair onderwijs en onderbouw vmbo leervragen hebben geformuleerd over seksuele diversiteit.

Het uitgangspunt van de gesprekken was dat leerlingen geen ‘onbeschreven blad’ zijn. Zij hebben binnen of buiten de school vaak al kennis gemaakt met het begrip of fenomeen seksuele diversiteit. Het is logisch dat leerlingen hierover al vragen hebben. Die kunnen vervolgens een aanknopingspunt zijn voor hoe leermiddelen op zulke kunnen ingaan of erop kunnen voortbouwen.

Hoe de gesprekken zijn opgezet

Er zijn zes klassen van vier leraren van vier verschillende scholen bij het deelproject betrokken. Het gaat om een grootstedelijke ‘zwarte’ VMBO uit de Randstad (school A); een VMBO klas van een brede scholengemeenschap in een middelgrote provinciestad (school B); een kleine groep 6 van een PC basisschool in een middelgrote stad in Randstad (school C) en een groep 7/8 van een openbare basisschool voor vernieuwingsonderwijs in een middelgrote provinciestad (school D). De vier scholen zijn benaderd door de projectmedewerker van SLO en namen deel op vrijwillige basis. Het viel op dat de benaderde schoolleiders ons in twee van de vier gevallen doorverwijzen naar een homoseksuele leraar en dat de twee scholen voor voortgezet onderwijs beide doorverwijzen naar de leraar biologie.

De leraren in het VMBO zijn respectievelijk leraar biologie, Engels en maatschappijleer en leraar biologie. Twee van de vier leraren zijn man en twee zijn vrouw; twee van de vier leraren zijn openlijk homoseksueel.

De gesprekken richtten zich op de vraag: welke vragen hebben leerlingen over seksuele diversiteit uitgaande van hun voorkennis en leefwereld? De gesprekken met leerlingen zijn gedaan door hen eerst individueel en daarna in groepjes te vragen wat ze al weten van seksuele diversiteit en welke vragen ze hebben over dit onderwerp. Leerlingen bespraken in deelgroepjes welke vragen ze als groep het meest interessant vinden. Daarna werden de groepsdiscussies klassikaal besproken. De leraren zijn voor het gesprek in de klas geïnterviewd over welke inhoud zij belangrijk vonden, op welke wijze zij het onderwerp normaliter aanbieden, en wat de verwachtingen van

de leraar waren van het gesprek met de leerlingen. Na de gesprekken (die door de leraren zelf zijn gevoerd) is met de leraren gesproken over de uitkomsten en ervaringen.

Het blijft een controversieel thema

Een eerste conclusie die door alle leraren gedeeld wordt is dat seksuele diversiteit aandacht verdient in het onderwijs. De dialooggesprekken met leerlingen onderstrepen dat seksuele diversiteit een controversieel onderwerp is. Soms weigeren leerlingen om het onderwerp te bespreken.

We willen niets weten

In een eerste en een tweede VMBO-BBL/LWOO klas, bij het vak biologie, bleek dat de voorkennis en vragen zeer beperkt waren. Leerlingen weten wel wat homo-, hetero- en biseksueel en wat lesbisch is, maar hebben verder vooral negatieve opmerkingen: ‘Het is smerig, het is abnormaal’.

Vragen beperken zich tot: ‘Hoe kun je veilig vrijen? Hoe hebben homo’s seks? Hoe kunnen vrouwen met elkaar naar bed gaan?’ Maar de meerderheid van de leerlingen zegt geen vragen te hebben. ‘we willen niets weten’. Een klas weigerde vrijwel collectief om na te denken over seksuele diversiteit. De leraar: ‘Mogelijk speelt naast afkomst en levensbeschouwing ook het niveau een rol. Leerlingen van hogere VMBO niveaus of leerlingen die zich voorbereiden op het examen, kunnen genuanceerder denken over seksuele diversiteit.’ Van de twee klassen is er slechts één groepje meisjes dat duidelijk aangeeft dat ze homo’s en lesbiennes accepteren. Deze groep gaat ook in op buitensluiting van holebi’s. Vragen die deze groep naar voren bracht zijn: ‘Waarom vallen mannen op mannen en vrouwen op vrouwen?’. ‘Wat doet hormonen met dat?’. ‘Hoe ben je als vrouw een man voelen’.

Leerlingen associëren seksuele diversiteit met seks

Seksuele diversiteit roept verschillende associaties op. Voor leerlingen is dit in eerste instantie de associatie met seks, erotiek en seksuele voorlichting waaronder soa’s en anticonceptie. Een goe-

---

de introductie is nodig om de aandacht ook te richten op identiteit en diversiteit en persoonlijke en maatschappelijke acceptatie. De leraren van de gesproken leerlingen vinden die maatschappelijke kant wel belangrijk.

Kan een mannetjesdier op een mannetjesdier vallen?

Een leerkracht leest voor uit een voorlees/prentenboek in groep 6. Daarin staat centraal dat mensen verschillen, maar toch allemaal hetzelfde zijn, namelijk in het bezit van vijf vingers per hand. Daarna vult elke leerling op een placemat een eigen vakje in met wat ze al weten over seksuele diversiteit. Daarna bespreken ze wat ze samen in het gemeenschappelijk middenvak opschrijven. Ze komen met: mensen verschillen; mannen die van mannen houden, vrouwen die van vrouwen houden, een jongen wil een meisje zijn, een meisje wil een jongen zijn, geslacht, transgender, homo, lesbische, mensen reageren gek, je kunt gepest worden, mannenwif, sommige kinderen vinden het raar, sommige kinderen vinden het normaal, vies, verliefd, mensen kunnen je uitlachen, baby, eikel, seks kan meerdere dingen zijn: seks tussen man en vrouw, maar het kan ook geslacht zijn, partner.

Ze hebben ook vragen:

- Hoe zou jij het vinden om een transgender te zijn?
- Val jij op een man of een vrouw?
- Kan een mannetjesdier op een mannetjesdier vallen?
- Hoe flirten dieren?
- Hoe kan je verliefd worden?
- Hoe ontstaat sperma?
- Hoe zijn het zijn om een meisje te zijn en een jongen te willen zijn?
- Waarom is het erg dat mensen verschillend zijn?
- Waarom hebben mensen überhaupt seks, kan het niet zonder of zo?

Vragen over gevoelens

Leerlingen zijn geïnteresseerd in verklaringen voor gevoelens van homoseksualiteit of twijfel over gender en ze proberen zich voor te stellen hoe het is om dergelijke gevoelens te hebben.

Voorbeelden van vragen:

- Hoe komt het dat je op iemand valt?
- Waarom vallen sommige mannen op mannen en vrouwen op vrouwen, spelen hormonen hierbij een rol?
- Heeft transgender ook met homoseksualiteit te maken?
- Wat heeft geloof te maken met homoseksualiteit?
- Hoe zou jij het vinden om een transgender te zijn?
- Waarom vinden sommige mensen het raar om een homo of lesbi te kennen?
- Komt homoseksualiteit voor in de natuur?

Waarom is een transgender niet ook homoseksueel?

Alle groepjes op VMBO school B hadden vragen over transgender en veel leerlingen zaten met de vraag naar de relatie tussen homoseksualiteit en transgender. Ook hadden ze allerlei vragen over seksualiteit in het algemeen. Leerlingen willen laten zien wat ze allemaal al weten: van schuttingwoorden tot fetisj. Leerlingen hebben ook moeite met de relatie tussen geloofsvoorschriften en persoonlijke opvattingen. Ze zijn ergens tegen omdat het niet mag van het geloof, terwijl ze er persoonlijk eigenlijk geen moeite mee hebben dat mensen verschillen. Gemene groepjes met jongens en meisjes werkten het meest serieus. Het maken van een woordspin ging ook goed. Het formuleren van vragen ging ook prima maar leerlingen blijven vaak steken bij 'Wat is' of 'Hoe komt het dat'. Met 'Waarom-vragen' hadden deze leerlingen meer moeite.

Het viel de leraar op dat leerlingen toch met vragen komen over SOA's en allerlei afwijkend gedrag. 'Ze zien veel op hun smartphones. Zaken waar ze volgens mij veel te jong voor zijn, maar toch'

Uit de diverse dialooggesprekken bleek overigens dat leerlingen verschillende vragen hebben naarmate ze jonger of ouder zijn, hoger of lager opgeleid zijn, en welke religieus-culturele achtergrond ze hebben.

Bijlage 3 **Meningen van bestuurders**

In het politieke debat over ‘homoseksualiteit en het onderwijs’ speelt de vraag in hoeverre bijzondere (religieuze) scholen discriminerende opvattingen mogen uitdragen en in hoeverre zij homoseksueel gedrag van leraren en leerlingen mogen verbieden.

Zowel meer orthodox-christelijke schoolbesturen als de ISBO (vereniging van islamitische scholen) zoeken naar een evenwicht tussen hun religieuze geschriften en de Nederlandse wet en cultuur. De bijbel en de koran kennen passages waarin seksualiteit tussen mannen wordt afgewezen. Aan de andere kant bepaalt de Algemene wet gelijke behandeling dat discriminatie van homoseksuelen en biseksuelen (‘seksuele oriëntatie’) en transgenders (‘seks’) verboden is. Ook is de sociale norm in Nederland momenteel dat homo’s, lesbische vrouwen, biseksuelen en transgenders geaccepteerd dienen te worden. Dit geeft orthodoxe scholen het gevoel dat zij een minderheid zijn en dat hun waarden en normen onder druk staan. Zij ervaren het als een dilemma hoe zij de wet kunnen respecteren en sociale veiligheid kunnen garanderen en toch hun eigen waarden en normen als richtsnoer kunnen blijven hanteren.

In de gesprekken met diverse religieuze scholen, schoolbesturen en levensbeschouwelijke verenigingen blijkt dat men doorgaans de oplossingen zoekt in het actief tegengaan van schelden, pesten en homodiscriminatie, zonder de eigen startpositie te verloochenen. Daarnaast ontstaat geleidelijk aan meer openheid rond seksualiteit door de ontwikkeling van eigen vormen van seksuele vorming waarin de religieuze richtsnoeren leidend zijn.

Enkele christelijke en moslimverenigingen hebben eigen lespakketten ontwikkeld, in één geval samen met de vereniging van gereformeerde homoseksuelen en lesbiennes Contrario. Dit materiaal, ‘Homo in de klas’, draait om vijf voorbeelden van gereformeerde jongeren die elk kiezen voor een andere manier om met hun homoseksuele gevoelens om te gaan: onthouding en aanpassen aan kerkelijke wensen, onthouding maar er ook voor uitkomen, een partner met hetzelfde geloof zoeken, wisselen van kerkgenootschap, breken met het geloof.

Bijlage 4 **Meningen van ouders**

Om de mening van ouders te peilen, zijn gesprekken gevoerd met de landelijke ouderverenigingen, met Ouders Online en met individuele ouders. De belangrijkste lijn die uit deze gesprekken te trekken is, is dat er net zoveel meningen als ouders zijn. Omgaan met de mening van ouders is daarom op zichzelf al een oefening in diversiteit.

Controverse rond dokter Corrie

Onder ouders en op basisscholen is een debat gaande over of de uitzendingen van ‘Dokter Corrie’ op school mogen worden vertoond en besproken. ‘Dokter Corrie’ is een actrice die als hysterische ‘dokter’ elke uitzending een beroemde Nederlander interviewt over seks. Haar vragen en soms ook de antwoorden kunnen behoorlijk expliciet zijn. Voor sommigen gaat dit veel te ver, anderen vinden dat juist interessant.

Boze ouders op school

Zowel scholen als uitgevers maken mee dat boze ouders naar de school of uitgever bellen. Vaak hebben ze via hun kinderen een fragmentarisch beeld gekregen van hoe seksuele vorming of voorlichting over homoseksualiteit wordt gegeven. Door ouders goed te informeren over doelen en methoden en door de reacties van leerlingen te laten zien (bijvoorbeeld tekeningen of verslagen van opdrachten) kan veel ongerustheid worden weggenomen. Met ouders die na de informatie nog steeds bezwaren hebben, is een nader gesprek nodig over de gemeenschappelijke waarden en het ‘pedagogisch partnerschap’ dat een school wil aangaan met ouders. Vaak vinden religieuze ouders het prettig als neutrale informatie via de school verstrekt wordt, waardoor zij zelf bij de seksuele voorlichting thuis hun eigen waarden en normen kunnen benadrukken.

Taboes doorbreken

Aan de andere kant van het spectrum zijn er ouders die zelf taboes doorbreken. Zo speelt bij Ouders Online de vraag hoe een ouder kan omgaan met een tiener die toegeeft pedofiele gevoelens te hebben. Omdat pedofilie in het publieke debat tegenwoordig automatisch wordt opgevat als kinderverkrachting is het bijzonder moeilijk zulke vragen constructief te bespreken.

Literatuur

- Bongardt, D. van, Mouthaan, I., & Bos, H. (2009). Seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs. *Pedagogiek*, 29/1, 60-78.
- Bron, J., Lodeweges, J. & Volkering, C. (2014). *Seksuele diversiteit: leermiddelenanalyse*. Enschede: Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling, SLO.
- Bucx, Van der Sman (2014). *Anders in de klas: Evaluatie van de pilot Sociale Veiligheid LHBT-jongeren op school*. Den Haag: SCP.
- Dankmeijer, Peter (1994). *De organisatie van voorlichtingsgroepen over homoseksualiteit in Nederland*. Amsterdam: Empowerment Lifestyle Services
- Hendrix, L., & Snijders, H. (2007). *Het probleem komt vanzelf de klas in: Omgaan met moeilijk bespreekbare kwesties in de klas*. Amsterdam: Diversion.
- Inspectie van het Onderwijs (2009). *Weerbaar en divers: Een onderzoek naar seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid in het onderwijs*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Kersten, A. & Sandfort, T. (1994). *Lesbische en homoseksuele adolescenten in de schoolsituatie*. Utrecht: Interfacultaire Werkgroep Homostudies.
- Mellink, E.C. (1989). *Seksuele vorming en AIDS-voorlichting: Een inventariserend onderzoek naar de stand van zaken met betrekking tot seksuele vorming en AIDS-voorlichting in het voortgezet onderwijs (rapport 203)*. Amsterdam: SCO.
- Schouten, M. (2011). *De LHBT voorlichtergroepen in Nederland*. Amsterdam: Edudivers.
- Redde, H., Kruijjer, H., Wijssen, C. & Mouthaan, I. (2009). *Een kwestie van persoonlijkheid? Aandacht voor homoseksualiteit in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Timmerman, G. (2009). Seksuele vorming en de persoonlijkheid van de leraar. *Pedagogiek*, 29/1, 45-60.
- Wonderen, R. van (2004). *Agressie en geweld in het onderwijs: Eindrapport*. Leiden: Research voor Beleid bv.

Colofon

Dankmeijer, Peter; Bron, Jeroen (2014). *Gewoon DOEN: Een handreiking voor leraren en uitgevers over de integratie van seksuele diversiteit in leermiddelen en in pedagogisch handelen*. Amsterdam: EduDivers/Expertisecentrum voor Leerplanontwikkeling SLO

Eindredactie: Annemies Gort

Met medewerking van: Marinus Schouten.

Afbeelding cover: Willem Poelstra

NUGI 135/665
